

ZAMANE ŞİİRLERİNİN İLK TEMSİLCİLERİ KALIGUL VE ARSTANBEK

Mayramgül DIYKANBAYEVA*

Öz

Kadim bir tarihe sahip olan Kırgızlar, uzun yıllar göçebe hayat yaşamış, 19. yüzyılda Hokand Hanlığı'nın sükûtu ile Çarlık Rusya egemenliğine girmişlerdir. Bu dönemde basın organları olmadığından halk şairlerinin önemi büyük olmuştur. Halkın içinden çıkan halk şairleri toplumda meydana gelen olayları ve halkın isteklerini, arzularını dile getirmişlerdir.

Kaligul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Moldo Niyaz, Cenicok, Nurmoldo gibi halk şairleri de kendi dönemlerinin aynası olmuş, Türkistan topraklarının sömürge politikası altında kaldığı dönemi şiirlerinde işlemiş, zorlu bir süreçten geçmesine rağmen eserlerini günümüz nesline kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Adı geçen şairlerin eserleri Sovyet döneminde “gerici”, “eskici” olarak görülmüş ve okutulması, araştırılması yasaklanmış, demir sandıkta kilit altında tutulmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla hak yerini bulmuş, uzun yıllar adlarının anılması bile yasak olan şairler kilitlendikleri yerlerden çıkarılmış, halka sunulmaya başlamıştır.

Bu çalışmamızda Hokand Hanlığı ile başlayan ve Çarlık Rusya ile devam eden baskıcı yönetim sırasında halk şairlerinin “zamane şiiri” diye adlandırılan şiirleri ile ilgili bilgiler vermeye çalıştık. Kırgız edebiyat biliminde söz konusu şiire “zamane poeziyası” (zamane şiiri); bu şiirleri söyleyenlere de “zamanacılar” (zamaneciler) denmektedir. Bütün “zamaneciler”i ve şiirleri ele almak kapsamlı bir araştırma konusu olduğundan, çalışmamızı zamane şiirlerinin ilk temsilcileri olan Kaligul ve Arstanbek ile sınırladık. Ayrıca kardeş Türk boyları Kazak, Türkmen, Tatar zamane şairlerinden de örnekler verdik.

Anahtar Kelimeler: Hokand Hanlığı, Çarlık Rusya, Zamane şairleri, Zamane şiirleri, Kaligul, Arstanbek.

TIMESERVING POEM THE FİRST REPRESENTATİVES KALIGUL and ARSTANBEK

ABSTRACT

Kyrgyz who has an archaic history had an nomad life for a long time. In 19th century, they came under the domination of Czarist Russia after collapsing of Hokand Khanate. In this period, effects of minstrels were great in the absence of press organs. Minstrels who come from society utter the events that occurred in society and desires of people.

Kaligul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Moldo Niyaz, Cenicok, Nurmoldo were also mirrors of their periods. They treated period that Turkistan lands were under the colony policy in their poems and they

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, mayramgul@hotmail.com

suceeded to convey their works to our generation inspite of a hard period. Mentioned poets' works were seen as "reactionist" and "fusty" in Soviet period and they were forbidden to be read, searched and they were kept in a locked iron chest. Justice has been served when Soviet Union collapsed, poets who were forbidden to be mentioned their names for long years were taken out of the places that they were locked and they were presented to people.

In this study, we tried to give information about minstrels' poems which called "timeserving poem" during the pressure authority that starts with Hokand Khanate and goes on with Czarist Russia. In Krygyz literature, the said poetry is called "timeserving poem"; sthe ones who say these poems are called "timeserver". Due to the fact that all "timeservers" and their poems are wide searching topics, we limited our study with Kalıgul and Arstanbek. Also we gave examples from sibling Turkic tribes; Kazakh, Turkmen, Tatar timeserving poets

Key Words: Hokand Khanate, Czarist Russia, Timeservers, Timeserving poem, Kalygul, Arstanbek.

Giriş

Kırgızlar bir zamanlar Moğolistan'dan Hazar Denizi ve İdil Irmağı'na kadar uzanan topraklarda yaşayan büyük ulustu. Cengiz Han'a mağlup olduktan sonra doğuda Yenisey ve Altay, batıda Semerkant ve Pamir, güneyde Tibet'e kadar kaçtıkları ve küçük parçalar hâlinde yaşadıkları kaynaklarda mevcuttur. Ancak Kırgızlar tüm bunlara rağmen edebiyat geleneğini sürdürüp geliştirerek Yusuf Has Hacıp, Kaşgarlı Mahmut gibi büyük düşünürleri; Kalıgul, Arstanbek, Nurmoldo, Moldo Kılıç, Ceñicok gibi büyük usta şairleri yetiştirmişlerdir (Artıkbayev, 2013: 24). Bu şairlerden bir kısmı Hokand Hanlığı'nın son döneminde, bir kısmı ise Çarlık Rusya'nın sömürge döneminde yaşamıştır.

Çarlık Rusya'nın Kırgız topraklarına gelmesinden sonra yani 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarında Kırgızların hayatında büyük yenilikler ve değişiklikler olmuştur. Çarlık Rusya Kırgızistan'ı ilhak etmiş ve sömürgecilik politikasına başlamıştır. Bu tarihî gerçek halk şairleri tarafından değişik şekillerde işlenmiştir.

Bu devirde Kırgızca gazete ve dergi olmadığından basın rolünü halk şairleri üstlenmiştir. Halk şairleri irticalen söyledikleri şiirlerde yaşadıkları hayatın sıkıntılarını, halkın çektiği çileyi, bağımsızlık arzularını ve yaşam şartlarını net bir şekilde yansıtmışlardır.

Zamane Şiirinin Oluşumu

Kırgız edebiyatında Kalıgul ve Arstanbek ile başlayan kalıcı konulardan biri “*zamane şiiri*” olmuştur. Devrin önemli Kırgız şairlerinin çoğu bu konuya ilgi göstermiş, kendilerinden önceki şairlerin izinde gitmiştir. Aslında sadece “*zamane şiiri*” geleneğini değil edebiyattaki çeşitli şiir geleneklerini sürdürmek doğu edebiyatında sık görülmektedir. Genç şairler, usta şairlerin yolunu devam ettirmiş, onlara özenmişlerdir. Kazak şairi Abay’ın bir şiirinde ustalarını sayarken bu geleneğe de dikkat çekmektedir:

Fizuli, Semsî, Sayhali, Fuzuli, Şemsî, Saykali,
Navoyi, Sagdi, Firdevsi, Nevai, Sadi, Firdevsi,
Hoca Hafız – bu hemmesi Hoca Hafız – bunlar hepsi,
Medet beriy şağiri fariyad! (Abay, 1986: 10). Medet ver feryad eden şaire.

Anlaşıldığı üzere şair Abay saydığı şairlerden medet umuyor, onlardan ilham vermesini, yol göstermesini diliyor.

Aslına bakacak olursak zamane şiirlerinin en eskisinin “*Topon Su*” (Nuh Tufanı) ile ilgili dini efsaneler ve mitler olduğunu söylemek mümkündür.

Ancak “*zamane şiiri*”nin Kırgızistan’daki ilk temsilcisi Kalıgul’dur diyebiliriz. Bunun aksini söylemek mümkün değildir, çünkü Kalıgul’a kadar bu tarz şiir söyleyen başka şair tespit edilmemiştir.

Kırgız edebiyat biliminde bu tarz şiirler “*zamana poeziyası*” (zamane şiiri); şairlerine ise “*zamanacılar*” (zamaneciler) ya da “*zamana akındarı*” (zamane şairleri) olarak adlandırılır (Kırgız Sovet Enskopedyası, 1984: 364). Zamane şiirlerine “*ahır zaman*” ya da “*zaman ahır*” şiirleri dendiği de görülmektedir.

“*Zamane şiirleri*” Kazak, Türkmen ve Tatar edebiyatında da vardır. 18. yüzyılda yaşayan Türkmen şairi Şeydayi şiirlerinde yaşadığı dönemin sosyal konularına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda dönemin yöneticilerinin adaletsizliğini eleştirmiştir. Hatta sarıklı mollaların açgözlü, yalancı olduklarını, İslam dininin gerçek kurallarını bozduklarını dile getirmiştir. Ayrıca sözü geçen bu dincileri Allah’ın cezasıyla tehdit etmiştir. Şair Şeydayi “*Ahır zaman*” şiirinde şöyle diyor:

Niçe iş ey, gapıl-a, geldi kıyamattan nişan,
Ruzu-şep zalımlarıdır içgeni göye ki gan,
Hiç pukara halını sormaz adalat birle han,
Harsıdüynege uyup, yağşılar olmuştur yaman,
Ey yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahır zaman.

Nice iş ey, gafil, geldi kıyametten nişan,¹
Gece gündüz zalimlerindir içtiği güya ki kan,
Fukaranın halini hiç sormaz adalet ile han,
Dünya hırslarına uyup iyiler olmuştur yaman,
Ey yaranlar, peki nasıl olmasın ki ahir zaman.

*Zalımı – süthorları bolmuş hudadan bihabar,
Panı dünyeni baka diyip, yıgnayırlar simu – zer,
Pasıki-murdarları mescit sarı kılmaz güzer,
Eylemez alımgaızzat hem şerigatga nazar,
Ay yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahırzaman.*

Zalimi tefecisi olmuş Huda'dan bihaber,
Fani dünya için deyip, yıgıyorlar simu-zer,²
Azgın murdarları mescit tarafına gitmezler,
Eylemez âlime izzet ve şeriata nazar,
Ey yaranlar, peki nasıl olmasın ki ahir zaman.

*Halk era harsı-haram doldı, kanagat galmadı,
Mehr menıg oldı, sahilarda sahavat galmadı,
İyp haram takva bilen, dervüşde tagat galmadı,
Pıgılı bet baydan pakırlarga kifayat galmadı,
Ey yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahırzaman.*

Halk içinde ağgözlülük-haram doldu, kanaat kalmadı,
Sevgi yasak oldu, eli bollarda cömertlik kalmadı,
Haram yemekten dervişte takva ile taat kalmadı,
Kötü işler yapan zenginden fakirlere fayda kalmadı,
Ey yaranlar, peki nasıl olmasın ki ahir zaman.

*Deydi Şeydayı, güne deryası gark etmiş meni,
Emri-magruf işlerin tutsam diyban jehdim kanı,
Kimse yahşı, kimse yaman, kimse bilmez kimseni,
Ogul atadan kethüdadır, kız eneden keyvanı,
Ey yaranlar, bes niçik kim bolmasın ahırzaman (Şeydayı, 1978: 59).*

Dedi Şeydaî, günah deryası gark etmiş beni,
Emr-i Ma'rûf işlerini tutsayım desem yönüm hani,
Kim iyi, kim kötü, kimse bilmez kimseyi,

¹ İşaret.

² Gümüş, altın.

Oğul babadan daha çok evin reisi, kız anada fazla hanımı,
Ey yaranlar, peki nasıl olmasın ki ahir zaman.

Muhtar Avezov “*Mıslı raznıh let*” (Değişik Yılların Fikirleri) adlı eserinde şairlerin ahir zamanın geleceğini, yönetimin karaların eline geçeceğini, gelenek görenek, örf ve âdetin yerini hoş olmayan şeylerin alacağını söylediklerini belirtir. Örnek verecek olursak M. Avezov, Tatar bilim adamı K. Halidov’un 1910 yılında Kazan’da basılmış olan “*Tevârih-i Hamse*” adlı eserinden aşağıdaki şiiri nakleder:

*Munan soñ qılı - qılı zaman bolar,
Zaman azıp, zañ tozıp caman bolar.
Qarağaydıñ başına şortan şıqıp,
Balalardıñ devrani tamam bolar.
Ol künde qarındastan qayırım keter,
Hannan küş, qarağaydan çayır keter.
Ulı, qızıñ orusqa bodan bolıp,
Qayran el, esil curtım sonda ne eter?!* (Avezov, 1991: 199).

Bundan sonra türlü türlü zaman olur,
Zaman, adet bozulup kötü olur.
Ağaçların başına turna balığı çıkar,
Çocukların devri tamam olur.
O zamanlar kardeşten hayır gider,
Han’dan güç, ağaçlardan yaprak gider.
Oğul, kızın Rus’a köle olup,
Gariban halk, güzel yurdum o zaman ne eder?!

“*Zamane*” ile ilgili şiir söyleyen Kırgız şairlerinin Kazak şairlerinden etkilendiğini söylemek mümkündür. “*Zamane*” şiirlerinin Kırgız topraklarına gelmesinin en önemli nedenlerinden biri Kırgızların da Rusya’ya dâhil olmasıdır. Yerli halk kendi topraklarına Rusların gelmesine karşı olmuştur. Kazaklar, Kırgızlara göre Rusya’ya daha önce dâhil olmuşlardır. 1731 yılında Kişi Jüz, 1740 yılında Orta Jüz, 1846 yılında ise Ulı Jüz, Rusya tarafından işgal edilmiştir (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C.V, 2012: 194). İşte bu tarihî dönemde Duwlat Babatayulı (1802-1871), Şortonbay Qanayulı (1818-1881), Murat Mönke (1843-1906) gibi “*zamane şairleri*” ortaya çıkmıştır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C.V, 20012: 195).

Kazaklar “*Zamane Şairleri*” ni “*Zar Zaman Aqındarı*”; “*Zamane şiirleri*”ni ise “*Zar Zaman Öleñderi*” olarak adlandırırılar (Avezov,1991:192).

Kazak edebiyatında “zar zaman” terimini ilk kez Muhtar Avezov kullanmıştır. M. Avezov 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başı Rus işgalinin başladığı dönemi “zar zaman” (zor zaman) olarak adlandırmıştır (Qazaq Edebiyetiniñ Qısqaşa Tarihi, 2001: 14).

17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başlarında yaşayan Kazak şairi Buqar Jıraw (1693-1787) (Kuanganov, 1992: 14) bir şiirinde şöyle der:

<i>Kün batısta bir düşpan,</i>	Batıda bir düşman,
<i>Aqırı çığar sol tustan.</i>	Sonunda çıkar oradan.
<i>Kün şığıska qaraydı,</i>	Doğuya bakıp duruyor,
<i>Şaşın almay taraydı.</i>	Saçını kestirmeyip
<i>Qudaydı bilmes-dini çok,</i>	Allah’ı bilmez-dini yok,
<i>Camadıqta mini çok.</i>	Kötülükte kusuru yok.
<i>Bauzdamay işer qanıñdı,</i>	Boğazlamadan içer kanını,
<i>Öltirmey alar canıñdı.</i>	Öldürmeden alır canını.
<i>Qagazğa cazar malıñdı,</i>	Kağıda yazar malını,
<i>Esepke salar barıñdı.</i>	Hesaba alır varlığını.
<i>Eliñdi alar qoliñnan,</i>	Halkını alır avucuna,
<i>Eske kılar ulıñnan.</i>	Askere alır oğlunu, der (Kuanganov,1992: 1).

Buqar Jıraw’ın “zaman” geleneğini Duwlat Babatayulı (1802-1871) devam ettirmiştir:

<i>Zaman akır bolganda,</i>	Zaman ahir olunca,
<i>Uulv sıylamat atasın,</i>	Oğul dinlemez babasını,
<i>Atası bermes batasın.</i>	Babası vermez duasını,
<i>Kelini boktar anasın.</i>	Gelini küfür eder anasına (Aydarkulov,1992:

18).

Bu geleneği Şortanbay Qanayulı (1818-1881) ise “Tar Zaman” isimli şiirleri ile devam ettirir ve zamanın durumunu şu şekilde anlatır:

<i>Mına zaman qay zaman?</i>	Şu zaman nasıl zaman?
<i>Azulığa bar zaman....</i>	Dişliye var zaman....
<i>Azıusızğa tar zaman.</i>	Dişsize dar zaman.
<i>Orıs-bürkit, biz tülki,</i>	Rus kartal, biz tilki,
<i>Alamın dep talpındı.</i>	Almak için saldırdı.
<i>Orıstan qorlıq körgeñ soñ,</i>	Ruslara hor olunca,
<i>Otırıp biler alqındı.</i>	Alırlar senden vergiyi (Qazaq Edebiyetiniñ

Qısqaşa Tarihi, 2001: 305).

Ruslarla iç içe yaşayan Tatarların başına gelenleri gören Kazak şairleri Kazakistan'ın, Kırgız şairleri ise Kırgızistan'ın başına aynı şeylerin gelebileceğini düşünerek endişelenmişler ve “*zamane şiiri*” geleneğini oluşturmuşlardır. Kalıgul'un “*Akır zaman*” (Ahir Zaman), Arstanbek'in “*Tar zaman*” (Dar zaman) şiirlerindeki zamanı anlatma geleneğini Moldo Kılıç “*Zar zaman*” (Zor Zaman), Aldaş Moldo “*Hal zaman*” (Zamanın Hali), Moldo Niyaz “*Sanat*” şiirleriyle devam ettirmişlerdir. Örneğin Aldaş Moldo:

<i>Müsülmandın surağı,</i>	Müslümanın sorgusu,
<i>Cana kaapır kolunda.</i>	Yine kâfir elinde,
<i>Orus kaapır amalduu,</i>	Rus kâfiri kurnazdır,
<i>Ar carağı şaymanduu.</i>	Her silahı hazırdr.
<i>Kaydan biler bu kaapır,</i>	Nerden bilsin bu kâfir,
<i>Kazak, Kırgız zatındı.</i>	Kazak, Kırgız halkını,
<i>Kagazdap aldı bildiñbi,</i>	Yazıp aldı gördün mü,
<i>Katın, bala zayıbıñdı.</i>	Kadın çocuk hepsini,
<i>Soldat alat bir kezde,</i>	Askere alır bir zaman
<i>Karmap alıp carımındı</i>	Yakalayıp yarısını, (Artıkbayev, 2004: 22)

diyerek endişesini dile getirir.

Ayrıca şair bu manzumesinde:

<i>“Elim Kırgız, Özübek,</i>	“Halkım Kırgız, Özbek,
<i>Tilim Türkü urmatı.”</i>	Dilim Türkî değerli, (Abdılayev, 1990: 47)

diyerek Türk boylarından olduğunu, Türkçe konuştuğunu belirtir.

Moldo Niyaz ise “*Rus*” kelimesi ile beraber “*kâfir*” kelimesini de kullanmıştır:

<i>Osol boldu elibiz,</i>	Kötü oldu halkımız,
<i>Orus kaapır begibiz.</i>	Rus kâfirdir aғamız,
<i>Azamat, erler cok boldu.</i>	Yiğit erler yok oldu,
<i>Orus kaapır bek boldu.</i>	Rus kâfir bey oldu,
<i>Musulman mıñça korlondu.</i>	Müslüman çok horlandı,
<i>Butparas kaapır zor boldu.</i>	Allahsız kâfir ulu oldu,

(Artıkbayev, 2004: 24) der. Şair sömürge yönetimine olan nefretini: “*Kâfirin zulmüniün yurdumu kapladıǵına yanarım.*” (Artıkbayev, 2004: 34) diyerek devam ettirir.

Kalıgul, hayatının sonlarına doğru söylediklerine “*Akır zaman sözdörü*” (Ahir Zaman Sözleri) derdi (Kırgız Adabiyatının Tarihi, 2012: 103). Onun yolundan giderek zamanın durumunu anlatan şairlerin eserleri “*Tar Zaman*”, “*Zar Zaman*”, “*Akır Zaman*”, “*Zamana*” olarak adlandırılması gelenek hâline gelmiştir. Bundan dolayı edebiyat bilimcileri bu şiir

geleneğini “*Zaman adabiyatı*” (Zaman Edebiyatı), “*Zaman poeziyası*” (Zaman şiiri) diye adlandırmışlardır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, 2012: 103).

Kırgız “*zamane şairleri*”nin hepsi kapsamlı bir araştırma konusu olduğundan çalışmamızı ilk temsilciler olan Kalıgul ve Arstanbek ile sınırlandırdık.

Kalıgul

Düşünür, şair Kalıgul (Bayoğlu) 1785 yılında Isık-Göl’ün Karoy-Saroy köyünde varlıklı ailenin evinde dünyaya gelmiştir (Soltonoyev,1993:157). Babası zengin biri olmasına rağmen Kalıgul her zaman halk ile beraber olmuştur. Ne yazık ki Kalıgul’un hayatı ile ilgili fazla bilgiye sahip değiliz.

Kalıgul ile ilgili araştırma yapan ilk isim, ünlü Manasçı Şapak Rısmendeyev (1863-1956) olmuştur. Manasçı Şapak’ın verdiği bilgilere göre Kalıgul, oruç ile namazından hiç taviz vermeyen, içki içmeyen, misafiri sevinçle karşılayan, tutumlu, küçüklüğünden itibaren edep ve ahlaka önem veren, söz ustası, halk arasında saygı gören biridir. Hokand Hanı Hudayar’a birkaç kere elçi olarak gitmiştir. Kırgız Hanı Ormon Han’ın danışmanı olmuştur (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V, 2012: 93). Bu bilgiyi tarihçi B. Soltonoyev de: “*Kalıgul Ormon Han’ın yardımcısı olmuştur, ünü Kazak ve Kırgız arasında yayılmıştır.*” (Soltonoyev, 1993: 160) şeklindeki sözleriyle kanıtlamış durumdadır. Ancak buradaki “*yardımcı*” sözü “*danışman*” yerine kullanılmıştır. Çünkü Kalıgul’un:

<i>Ey inim Ormonum,</i>	Hey kardeşim Ormon’um,
<i>Cegen menen toybodun.</i>	Yedin ama doymadın.
<i>Koy degenge koyboduñ,</i>	Dur dediğimi duymadın,
<i>Akırı sen oñboduñ.</i>	Sonun iyi olmadı,
<i>Orus alat ceriñi,</i>	Rus alır yerini,
<i>Sındırat senin belindi</i>	Kırar senin belini, (Soltonoyev, 1993: 160)

diyerek Orman Han’ı eleştirmesinden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kalıgul “*dedikleri tamı tamına çıkan, dışarıdan gelecek olan düşmanı önceden bilen*” (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V, 2012: 93) kişi olarak tarif edilmiştir. Bundan dolayı şairin ismine “*oluya*” (evliya) lakabı eklenmiştir. Şair, günümüzde “*Kalıgul oluya*” (Kalıgul Evliya) olarak bilinmektedir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kalıgul “*zamane şiiri*”nin bilinen ilk temsilcisidir. Çünkü Kalıgul’a kadar yaşayan ve şiirleri bize ulaşan başka bir şair yoktur. Bundan dolayı

Kalıgul, Kırgız şairleri arasından sadece yaşıyla değil, edebî tecrübesiyle de şairlerin “aksakalı”dır. Aslında Kalıgul diğer şairler gibi şiirlerini komuz eşliğinde söyleyen bir şair değildir. Şiirlerini söylerken “*Doğru mu?*” diyerek sağ omzuna bakma alışkanlığı vardır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V, 2012: 94). Kalıgul’u ilk kez şairler arasına katan ve “*şairlerin atası*” olarak nitelendiren ilk kez folklorist Kayım Miftakov olmuştur (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C.V, 2012: 97). Aslında Kalıgul için şair, şiirleri için şiir denilmez. Kalıgul’un sözü, Kalıgul’un meseli denilir, Kalıgul söyledi demenin yerine Kalıgul demişti ifadesi kullanılır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C.V, 2012: 97).

Kalıgul şiirlerinde de “*ahir zaman*” fikri fazladır. Ancak edebiyatçılar arasında “Kalıgul’un *Akır Zaman Şiiri*” yerine “*Kalıgul’un Ahir Zamana Dair Söyledikleri*” diyenler de vardır (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V, 2012: 103).

Şair “*Ahir Zaman*” şiirinde:

<i>Akır zaman adamı</i>	Ahir zaman adamı
<i>Alım bolot.</i>	Âlim olur.
<i>Ayattın sözün bek tutpay,</i>	Ayetin sözü dinlenmeyip,
<i>Zalım bolot dep aytkan.</i>	Zalim olur derlerdi.
<i>Aganın tilin ini albay,</i>	Abinin sözün kardeş dinlemez,
<i>Çağım bolot dep aytkan.</i>	Zarar olur derlerdi.
<i>Kapır menen aralaş,</i>	Kâfir ile karışık,
<i>Ayıl konot dep aytkan.</i>	Köyünüz olur derlerdi, (Abdıldayev, 1990: 34)

diyerek Ruslar ile beraber yaşanacak zamanı önceden belirtir.

Kalıgul, şiirinin devamında “*İşte o Rus gelince*”:

<i>Mal başıñdı kagazga</i>	Malımı, aileni kâğıda
<i>kattap alat,</i>	yazıp alır.
<i>Köñülünön çıkarbay</i>	Aklından hiç çıkarmaz
<i>cattap alat.</i>	ezbere alır.
<i>Ceriñdi orus algan soñ</i>	Yerini Rus alınca
<i>koruk bolot,</i>	bekçi olur,
<i>Türlüü-türlüü alamaat</i>	Türlü, türlü değişik
<i>coruk bolot,</i>	adet olur.
<i>Kırgız saga kara taş</i>	Kırgız sana kara taş
<i>konuş bolot.</i>	konut olur.
<i>Ceriñe kelip cay salıp,</i>	Yerine gelip yerleşir,
<i>ceñiñdi alat,</i>	hesaba alır,
<i>İlgeri basıp cürgüzböy</i>	Önde yürütmeyip

belindi alat, belini kırar,
Oozuñdan söz çıgarbay Ağzını açtırmayıp
kebiñdi alat. sözünü alır.
Aldap sülöp cakındap, Kandırıp söyleyip yaklaşıp
akıldı alat. akılını alır, (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V,
2012: 123) diyerek Rusların Türkistan topraklarına geldikten sonra yapacaklarını söyleyip halkı uyarıyor.

Kalıgul *Ahir Zaman* meselinin devamında:

Koco-moldo cogolup, Hoca-molla kaybolup,
Din kiskargan bir zaman. Dinin azaldığı bir zaman.
Orozo-namaz okubay, Oruç-namaz kılınmayıp,
Din kiskargan bir zaman. Din kaybolduğu bir zaman,(Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. V, 2012: 123) diye dini, dili farklı bir millet ile yaşamının sonucu oluşacak durumdan bahseder. Bunun yanı sıra şairin sanat, nasihat, öğüt, ahlak konulu şiirleri de oldukça fazladır:

Küçtüü bolson cerdey bol, Güçlü olursan yer gibi ol,
Barın çıdap kötörgön. Her şeyi kaldırabilesin.
Taza bolson suuday bol, Temiz olursan su gibi ol,
Barın cuup ketirgen. Her şeyi temizleyebilesin, (Abdıldayev, 1990:

3) diyerek gençlere güçlülük ve temizliğin nasıl olması gerektiğini anlatır.

Kalıgul dönemin hanlarını şu şekilde uyarır:

Iris aldı intmak, Rızkı başı birliktir,
Intmagıñ cok bolso, Birliğin olmazsa,
Aldıñdan tayaar altın tak. Altından kayar altın taht (Tilebayev, 2006: 44).

Yukarıdaki mısralara bakıldığında halkın Kalıgul ismine “*evliya*” unvanı eklemesinin boşuna olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hokand Hanlığı döneminde Kırgız beyleri, hanları taht kavgaları yapmış, sürekli savaş hâlinde olmuşlardır. Birlik olmadığından halk, Çarlık Rusya’nın hızlı bir şekilde kendi topraklarına yerleşmesine seyirci kalmış, sonunda da Çin’e kaçmak zorunda kalmıştır (T. Kasimbek, Singan Kılıç, 1998: 15). Kalıgul ise bu durumu önceden belirtir ve hanları birlik olmaya çağırır.

Kalıgul 1855 yılında yetmiş yaşında vefat etmiştir.

Arstanbek

Zamane şairlerinden biri de Arstanbek'tir. Arstanbek 1824 yılında dünyaya gelir. Babası Boyloş'un ikinci hanımından olan Arstanbek on iki yaşında bir rüya görür. Rüyasında deve yününden beyaz bir elbise giymiş olarak çift hörgüçlü beyaz bir deveye binmiş vaziyette bir tepede durmaktadır. (Kebekova, 1994:151) İşte bundan sonra Arstanbek elinde komuzuyla oba oba gezerek şarkılarını söylemeye başlar. Uzun süre Andican'da Alımbek Biy'in yanında kalır (Soltonoyev, 1993: 152).

Arstanbek'i Arstanbek yapan halkın yaşadığı dönemi açık bir şekilde tasvir etmiş olması, halkın arzusunu, derdini irticalen söylediği şiirlerle dile getirmesidir.

1850'li yıllarda dili, dini farklı, güçlü düşman Kırgız topraklarına yaklaşmaya başlar. Bu haber, halkı inanılmaz derecede endişelendirir. Arstanbek bu durumu görünce "*Taz Zaman*" (Dar Zaman) adlı manzumesini söyler. Rus Çarlığının sömürgeci politikasını, yaşadığı zamanı "*Tar Zaman*" manzumesinde büyük ustalıkla anlatan şair, halkın malından, mülkünden, topraklarından, sularından ayrılacağını şu şekilde dile getirir:

<i>Önü sarı, közü kök,</i>	Yüzü sarı, gözü gök,
<i>Orus kele catır ay!</i>	Rus buraya geliyor!
<i>Uzun çöptün baarisin,</i>	Uzun otun hepsini,
<i>Orup kele catır ay.</i>	Toplamaya geliyor.
<i>Bul orustu karasan,</i>	Bu Rus'a baksana,
<i>Ençi kılıp cerdi aldı.</i>	Sahiplenip toprağını aldı.
<i>Beeden tuğan kerdi aldı.</i>	Kırsağın doğurduğu tayı aldı.
<i>Kardı calık baydı aldı,</i>	Göbeği büyük beyi aldı,
<i>Kaçta turgan caydı aldı.</i>	Kaçacak yerimizi aldı.
<i>Uşul orus çıkkanda,</i>	Şu Rus gelince,
<i>Kara col kılar kölündü,</i>	Kara yol yapar gölünü,
<i>Esepke alaar cerindi.</i>	Hesaba alır yerini.
<i>Kaysa ñdaar sende çama çok,</i>	Kaçamazsın çaren yok,
<i>Kapkanday çabaar cerindi.</i>	Büker senin belini.
<i>Soldattıka beresin,</i>	Askerliğe verirsin,
<i>İçinden çıkkan balanı.</i>	Karnından çıkan balanı.
<i>Buzuku curtka köp salaar,</i>	Halk arası bozulur,
<i>Uşul zaman tar zaman.</i>	Şu zaman dar zaman (Kebekova, 1994: 22-31).

Arstanbek artık Çarlık Rusya'nın Kırgızları tamamen kendisine bağladığını, kendi yönetimini kurduğunu, kendi kanunlarını yaydığını, halkı istediği gibi ezdiğini aşağıdaki dört mısra da göstermiştir:

<i>Karagaydın tanında,</i>	Sabahın şafak vaktinde,
<i>Elik boldu elibiz.</i>	Geyik oldu halkımız.
<i>Kaptağan tuzdu kotorgon,</i>	Çuval çuval tuz taşıyan,
<i>Kölük boldu elibiz.</i>	Köle oldu halkımız.
<i>Başka çapsa bık etpes,</i>	Başına vursa seslenmez,
<i>Ölük boldu elibiz.</i>	Ölü oldu halkımız (Kebekova,1993: 168).

Şair “*zaman*” konusunun dışında nasihat ve sanat konulu eserler de vermiştir. Onun büyük bir şair olduğunu aşağıdaki mısralar açıkça göstermektedir:

<i>Cesirlerge cölök bol,</i>	Dullara direk ol,
<i>Cetimderge kömök bol.</i>	Yetimlere yardımcı ol.
<i>Kankorlorgo kasap bol,</i>	Katillere kasap ol,
<i>Kalp aytkanga mazak bol.</i>	Yalancıya dalga ol.
<i>Beçarağa kalka bol,</i>	Biçareye kalkan ol,
<i>Bedelsizge arka bol.</i>	Garibana dayanak ol.
<i>Kara özgöy bolboy, kalıs bol,</i>	Bencil olma, adaletli ol,
<i>Koşamattan alıs bol,</i>	Yalakadan uzak ol.
<i>Tarazanın taşı bol,</i>	Terazinin taşı ol,
<i>Akındardın başı bol.</i>	Şairlerin başı ol (Kırgız Adabiyatının Tarihi, C.

V, 2012: 201).

Arstanbek'in “*Dar Zaman*” manzumesi halkın millî bağımsızlık talebine uygun olarak yazılmıştır. Halk, Arstanbek'e “*Bülbül*” ismini takmıştır. Arstanbek 1882 yılında kırk iki yaşında vefat etmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak bakıldığında 19. yüzyılın ikinci yarısı 20. yüzyılın başlarında yaşayan şairlerin şiirlerinde “*zamane*” konusu en önemli konulardan olmuştur. Devrin şairleri, yaşadıkları dönemin adaletsizliğini, fakir-zengin ilişkilerini, topraklarının Ruslar tarafından nasıl işgal edildiğini, verimli topraklardan Kırgızların nasıl kovulduğunu, Ruslarla beraber gelen değişimi, hayatın bozulmaya başladığını “*zamane*” şiirlerinde açıkça dile getirmişlerdir.

Kalıgul'un “*Akır Zaman*” manzumesi ile Arstanbek'in “*Tar Zaman*” manzumesinin içeriğinin birbirine çok benzediğini görüyoruz. Kalıgul zamanın bozulacağını önceden görebiliyor, Arstanbek ise artık zamanın bozulduğunu söyleyerek Kalıgul'un tahminini

tescillemiş oluyordu. Bundan dolayı “*Ahir Zaman*” ile “*Dar Zaman*” birbirini tamamlayan eserlerdir. Kazak bilim adamı Ç. Velihanov’un: “*Bilgilerimize göre Arstanbek’in üstadı Kalıgul olmuştur. ‘Dar Zaman’ şiirini Kalıgul’un yolunu izleyerek söylediği belli oluyor.*” demesini hatırlatmakta yarar vardır (Tilebayev, 2006: 90).

İki esere bakarak bu benzerliklerin doğal bir benzerlik olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Kalıgul ile Arstanbek aynı devri, aynı hayatı terennüm etmiştir. İkisi de realist şairlerdir. Gördüklerini olduğu gibi söylemişlerdir. Arstanbek “*Dar Zaman*”da:

<i>Kara col kılar colundu,</i>	Kara yol yapar gölünü,
<i>Korup alaar ceriñdi.</i>	Sahiplenip alır yerini.
<i>Kaysañdaar sende çara cok,</i>	Kaçamazsın çaren yok,
<i>Kapkanday çabar belindi.</i>	Büker senin belini, derken (Kebekova, 1994: 163).

Kalıgul “*Ahir Zaman*”da:

<i>Beeden tuugan kerdı aldı,</i>	Kısrığın doğurduğu tayı aldı,
<i>Ençi kılıp cerdi aldı.</i>	Sahiplenip yerini aldı, der (Kebekova, 1994: 26).

Kırgız edebiyatçı, eleştirmen K. Artıkbayev’in dediği gibi “*Edebiyat devrin aynası*” (Artıkbayev, 2004: 20) ise, edebiyatçı da eserlerinde yaşadığı dönemi doğru yansıttığı ölçüde değerlidir. Bahsettiğimiz şairler Kalıgul ile Arstanbek de yaşadıkları dönemi birebir anlatmasıyla değer kazanmış ve halkın kalbinde yer almıştır. Dolayısıyla Kırgızlar için Kalıgul’un “*Ahir Zaman*”ı, Arstanbek’in “*Tar Zaman*”ı kendi dönemlerinin, hayatlarının aynası olmuştur. Bu iki ismin ünleri sadece Kırgızlarla sınırlı kalmamış, Özbek, Kazak ve Uygurlar arasında da yayılmıştır. Kalıgul ile Arstanbek, Kırgız kültür ve edebiyat tarihinde de ön sıralarda yer almaktadır.

Kalıgul ve Arstanbek gibi şairlerin miraslarının yeni nesle ulaşma süreci çok sancılı olmuştur. Çünkü “*zamane şairleri*” komünist ideolojisinin kurbanı olmuş, uzun yıllar “*eskici*”, “*gerici*” diye suçlanmış, okunması, öğrenilmesi, araştırılması yasaklanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kırgız Sovyet Ansiklopedisi’ndeki şu bilgiler çok önemlidir: “*Halk şairlerinin şiirinde iki akım olmuştur: gerici ve demokrat. Gericici şairler halkı ezen zenginlerin yönetimini sağlamlaştırmak için çabalamışlar, feodal hayatın yok olmasını ahir zaman olarak görmüşlerdir. Onların şiirlerinde karamsar fikirler öne çıkmıştır. Zamaneci şairler Kalıgul, Ahir Zaman şiirinde; Arstanbek, Dar Zaman şiirinde; Moldo Kılıç, Zor Zaman şiirinde şeriatın kurallarına uyulması çağrısı yapmışlardır*” (Kırgız Sovet Ensklopediyası, 1983:364).

Sovyet Dönemi'nde "Zamane" şairlerini araştıran, onlarla ilgili olumlu söz söyleyen Tazabek Samançın gibi bilim adamları da baskıya uğramıştır (Kebekova, 1994:5). Bütün yasak ve baskılara rağmen yukarıda adı geçen şairler halkın kalbinden hiçbir zaman silinmemiştir.

Komünist ideolojinin ve Bolşevik yönetiminin sona ermesiyle Kalıgul, Arstanbek gibi şairlerle ilgili fikirler özgür ifade edilmeye ve eserleri geniş bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Rus şairi Andrey Dementev'in "Bir zamanlar askerler savaştan evlerine döndüğü gibi unutulmuş edebiyat da kendi evine dönmeye başladı." (Tilebayev, 2006: 19) dediği üzere bizim "zamaneci" şairlerimiz de artık hak ettikleri yerde, halkıyla beraber, kendi evlerindedir. Çünkü onlar, Rus yazarı Maksim Gorki'nin "Ressam kendi ülkesinin ve çağının gören gözü, duyan kulağı ve kalbidir; o devrinin sesidir." (Artıkbayev, 2004:5) dediği gibi sıkıntılı dönemin sesi olmuşlardı.

Kaynakça

- 1) Abay, Eki Tomdık Şıgarmalar Jıynagı, (Öleñder Men Poemalar) C. I, Jazuwşı, Almatı, 1986.
- 2) B. Abdıgazyev, Kazak Edebiyeti (Enskopediyalık Anıktamalık), Aruna Basması, Almatı, 2010.
- 3) M. Abdıldayev, Muras (*Kalıgul, Arstanebk, Moldo Kılıç, Aldaş Moldo, Ceñicok, Toktogul*), Kırgızstan Basması, Frunze, 1990.
- 4) A. Akmataliyev, S. Musayev, Akılman Kalıgul, Şam Basması, Bişkek, 2000.
- 5) K. Artıkbayev, XX. Kılımdaki Kırgız Adabiyatının Tarihi, çev:M.Dıykanbayeva, Bengü Yayınları, Ankara, 2013.
- 6) M. Awezov, Edebiyet Tarihi, Ana Tili Basması, Almatı, 1991.
- 7) K. Aydarkulov, Kalıgul Bay Uulu (*Elge Kenen Taragan Irlar Cıynagı*), Kitep Basması, Bişkek, 1992
- 8) M. Baydildayev, Bes Gasır Jırlaydı, Jazışı Basması, Almatı, 1989.
- 9) Qazaq Edebiyetiniñ Qısqaşa Tarihi, Qazaq Universiteti Basması, Almatı, 2001.
- 10) T. Kasimbek, Singan Kılıç, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1998.
- 11) B. Kebekova, Arstanbek, Akıl Basması, Bişkek, 1994.
- 12) Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. IV-V, Şam Basması, Bişkek, 2012
- 13) Kuanganov, Ş.T, Buhar Jırav Cene Onın Zamani, Murager Basması, Almatı, 1992.
- 14) Şeydayi, Lirik. Gül – Senuber, Ilım Basması, 1978, Aşgabat, 1978.
- 15) B. Soltonoyev, Kızıl Kırgız Tarihi, C.II, Uçkun Basması, Bişkek, 1993.
- 16) S. Tilebayev, Unutulgan Adabiyat, C. I, Biyiktik Basması, Bişkek, 2006.
- 17) Umarova, G, Şarabasov S. Kazak Edebiyetinin Tarihi, Foliant Basması, Astana, 2011